

Információs gép és emancipációs potenciál

In memoriam Ben Haig Bagdikian (1920 – 2016)

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Z. Karvalics László, „Információs gép és emancipációs potenciál”.

Információs Társadalom XVI, 1. szám (2016): 85–88.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVI.2016.1.9>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Z. Karvalics László

Információs gép és emancipációs potenciál

In memoriam Ben Haig Bagdikian (1920 – 2016)

1958-ban, a brüsszeli világkiállításon, tíz perces, színes, teljes egészében animált film pergett újra és újra az IBM pavilonjában. Az elektronikus számítógépet az információfeldolgozást támogató eszközök sok évszázados történetének végső megoldásaként igyekezett népszerűsíteni, az egyre nagyobb és egyre összetettebb adattömegek kezelésének és megosztásának igényére választ adó kulcs-innovációként. Egyúttal azonban annak a tanulási folyamatnak az eredményeként is, ahogyan egyre finomabb és ötletesebb módon lettünk képesek absztrakciók manipulálására (gépi kódként szolgáló szimbólumok feldolgozására).

Addig nem mondhatnánk sem különösképpen elterjedtnek, sem ritkának az „információs gép” kifejezés használatát a számítógép marketing-ízű szinonimájaként. Ám a film¹ és a róla szóló tudósítások nyomán mai napig rendkívül kedvelté vált a médiában és a tudományos közbeszédben is.² Ez utóbbi elsősorban annak köszönhető, hogy Fritz Machlup a tudásgazdaság statisztikáját megteremtő korszakos monográfiájában³ önálló fejezetet szentelt az információs gépeknek – hangsúlyozva, hogy a számítógép csak egy (még ha a legjelentősebb is) azon mérnöki termékek közül, amelyek valamilyen szerepet játszanak a tudás teremtésének, feldolgozásának és elosztásának folyamatában. Machlup meghatározásában bármilyen méretű, egyszerűségű vagy összetettségű mesterséges eszköz (készülék, felszerelés, kütyü – instruments, apparatus, gadget) – információs gép, ha funkciója az, hogy információt kezeljen, függetlenül attól, hogy ezt a távközlés, a kutatás-fejlesztés vagy az oktatás szektorában teszi-e. Ennek megfelelően Machlup a jelzőberendezéseket (signaling devices), a mérő, megfigyelő és szabályzó-vezérlő eszközöket, az információörögzítő készülékeket és az irodatechnikát is ide sorolja.

Hiába azonban a forradalmi tipológia (amelynek nyomán az információs gépek történetét hirtelen az ókortól kezdtük írni), a következő évtizedek szakmai közbeszédében „az információs gép” továbbra is makacsul és elsősorban az elektronikus számítógépet jelentette, az egyre unalmasabb kontextusokat pedig az adatfeldolgozás forradalmasítása, az ipar és a tudomány előrevitele és a számítógép működésének ismeretterjesztő bemutatása kínálta.

Ebbe az állóvízbe robbant bele 1971-ben egy különös könyv. Újságíró szerzője nemcsak komolyan vette az alap-iparágak, a számítástechnika, a távközlés és a médiaszektor meginduló konvergenciáját (információs gépnek nevezve a televízió, a számítógép és a mindenhová elérő kábeles jelátvitel közös alaprendszerit), hanem ezek összekapcsolt

¹ *Information Machine – or Creative Man and the Data Processor* (1957, Charles és Ray, Eames Office). Róla: <http://www.eamesoffice.com/the-work/the-information-machine/>. A teljes film itt megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=djT-HNnWX8w>

² Campbell-Kelly, Martin, William Aspray, Nathan Ensmenger, Jeffrey R. Yost, *Computer: A History of the Information Machine*. Westview Press, 2013 [1996].

³ Machlup, Fritz, *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* Princeton, University Press, 1962.

technológiai forradalmát beleálmodta a nappaliba, és elképzelte, milyen lesz 2000-re az új kommunikációs környezet.⁴

Otthonunkból teremthetünk kapcsolatot információs szolgáltatókkal, és ezzel a korábbi, egyirányú médiaszórással szemben személyre szabott tartalmakat kaphatunk, két-pólusúvá téve a kommunikációs csatornát. Mindez elektronikus vásárlást is jelenthet, ahol a hirdetések és a média torzításait ellensúlyozni képes információtól segítséget kapva, megfelelően formált adatkörnyezetből választhatjuk ki a termékeket (köztük: a szellemi termékeket is!), csökkentve a függőségünket az eladók vagy az ideológiák befolyásoló hatalmától. A hírekhez való azonnali hozzáférésben sem csak a közéleti véráramba jutó adrenalin-lökést kell látni, hanem a társadalmi reakcióidő felgyorsulását, és a reflektív tudás révén erózióknak induló információs monopóliumokat ('mindenki tudja, hogy mindenki tudja').

A szerző Ben Haig (eredetileg: Ben-Hur) Bagdikian, a népirtás elől az Egyesült Államokba menekülő törökországi örmény család ötödik gyermeke, a massachusettsi Clark University egykori diákja, a második világháború navigátor-veteránja a légierőnél. Noha már 30 éve a pályán van (első cikke 1941-ben jelent meg), s 1953 óta Pulitzer-díjas,⁵ mégis csak néhány év múlva lesz híres újságíró,⁶ nemzedékek gondolkodását meghatározó médiakritikus,⁷ majd az amerikai felsőfokú újságíróképzés egyik meghatározó szereplője.⁸

Ezúttal azonban Bagdikiannak nem a méltatásokban szinte kizárólagossá emelkedett kérlelhetetlen médiakritikusi érdemeit, hanem az információs társadalom elméletörténetében ritkán kiemelt teoretikusi teljesítményét kívánjuk röviden méltatni.

A később információssá átkeresztelt poszt-indusztriális társadalom legkorábbi elemzői (Daniel Bell, Jean Gottmann, Alvin Toffler) és az ő szakirodalmi forrásai számára a kibontakozó új gazdasági-társadalmi minőség az elért jólét-állapot (affluence), az új gazdasági szereplők és az új kultúrafogyasztási mintázatok felől ragadható meg és írható le. Ebben nekik kétségekívül igazuk is van, hiszen azok az elmozdulások, statisztikailag is megragadható arányeltolódások, amelyek időben és térben megrajzolják az információs társadalomba való átmenet részleteit, lefordíthatóak jövedelmi, szektorális, iskolázottsági, mobilitási, telefonhasználat-sűrűségi és más mutatókra. Pont olyanokra, amelyek mindig a felső- és középosztályt fogják elsősorban jellemezni, ők „húzzák” felfelé maguk után a számsorokat, és színezik a grafikonokat.

⁴ Bagdikian, Ben H., *The Information Machines: Their Impact on Men and the Media*, Harper & Row, 1971.

⁵ A Rhode Island-i *Providence Journal and Evening Bulletin* riporteresapatát díjazták a címmel egy bankrablásról írt mesteri címlapsztoriért, Bagdikian egyike volt a nyerteseknek.

⁶ Országos ismertségre a Pentagon Papers kapcsán tett szert, amikor a Johnson-adminisztrációnak a vietnami háborúval kapcsolatos szisztematikus hazugságait leleplező Daniel Ellsbergnek a Washington Postnál az ő révén nyújtottak segítséget a kormányzati kulisszatitkokat fenyegetéssel és lejáratással is őrizni akaró politikai nyomással szemben.

⁷ Már első médiakritikai munkája (*The Effete Conspiracy and Other Crime by the Press*, New York, Harper, 1974) figyelmet keltett, de igazi klasszikussá a média-monopóliumról írott nagy könyve vált, amelynek újabb és újabb kiadásai egyre kisebb szám szerepelt válaszként arra a kérdésre, hány médiakonglomerátum uralja az amerikai sajtót. (*The Media Monopoly*, Boston, Beacon Press, 1983.)

⁸ 1976-ban csatlakozott ahhoz az intézményhez (University of California in Berkeley, Graduate School of Journalism), amelynek később dékánja, majd tiszteletbeli dékánja lett.

A kisebbségek, az elnyomottak és a szegények iránti érzékenységre és felelősség-érzetre kondicionált örmény bevándorló⁹ azonban egyetlen pillanatra sem tévesztette szem elől, hogy a statisztika mindig átlagot mutat, és a középértékek a társadalom kilátástalan helyzetű, leszakadó része miatt olyanok, amilyenek. Újságíróként elsőrendű célja volt, hogy innen, a mélyből tudósítson: hogy a technológiai csodák és a növekvő gazdagság világában egy pillanatra se lehessen megfélemlíteni a megnyomorítva tengődő őslakos indiánokról, az emberi és polgári jogaikért harcoló afroamerikaiakról, a börtönlakókról, a mélyszegénységben élőkről, a nehéz helyzetbe kerülő új generációs bevándorlókról. Első könyvét teljes egészében a szegénységnek szentelte,¹⁰ és az információs gépekről írott munkája is sokkal inkább innen érthető meg, mint a hatvanas években oly népszerű kurzusirodalom felől, amely lelkesülten áradozik a számítógépeknek a jövő társadalmában és gazdaságában betöltendő szerepéről.

Bagdikiant ugyanis elsősorban az érdekli, hogy változtathat-e valamit az információs kultúra új minősége a hátrányos társadalmi helyzeteken – azon túlmenően is, hogy a jólét maga szívó hatást gyakorol, és sokakat magasabb társadalmi státuszba és anyagi körülmények közé emelhet.

A RAND elemzőjeként¹¹ szerzett analitikus erejére támaszkodva a könyvben érdekes hasonlóságot fedez fel a 19. század közepét olcsó tömegsajtóval, vasutakkal, gőzhajókkal és távíróval felrázó Európájának társadalmi erjedése és a kortárs Amerikát a félvezetők, számítógépek és a mikrofilm¹² felől érő kihívások természetrajza között. Amint az infokommunikációs újítások szervesülnek a mindennapokba, a hírek és az áruk mintájára a politikai dimenzióban is erősödhet a civil mozzanat: hiába kínál látszólag sok új lehetőséget a hatalomnak is a technológia, az információ emancipatorikus természete miatt *a társadalom kontrollja mégis egyre nehezebb lesz.*

Lehetett ezt persze „óvatos optimizmusnak” nevezni akkor, s lehet naivnak vélni ma, amikor boldog-boldogtalan a „megfigyelés társadalmának” vézscsengőjét nyomogatja. Csakhogy amíg a megfigyelhetőség orwelli víziója erős kontúrokkal körülrajzolható veszély csupán (amivel természetesen sokoldalúan foglalkozni kell), addig az információmegosztás demokratizálódása és az információszabadság kis köreinek foltszerű növekedése olyan, a mindennapok számos jellegzetességét átprogramozó fejlemény, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Érdekes, hogy Bagdikian mindezzel már nem foglalkozott, nem „látogatta újra” lassan félszáz éves előrejelzését – megmaradt a médiamonopólium természetrajzánál. Azt még érzékelte, hogy az új média erősen „közbeszól”: nemcsak megzavarja, de olykor le is cseréli a régi médiamonopóliumokat. Nem bonyolódott azonban új dimenziók keresésébe: az „újmédia-monopóliumról” állított össze láttelepet¹³ – igazolva, hogy itt is érvényesül a csökkenő számú tulajdonos törvénye.

⁹ Életének meghatározó fordulatairól ő maga készített irodalmi összefoglalást: *Double Vision: Reflections on My Heritage, Life, and Profession*, Boston, Beacon Press, 1995.

¹⁰ *In the Midst of Plenty: A New Report on the Poor in America*, Boston, Beacon Press, 1964.

¹¹ A hatvanas évek második felében (leginkább 1967 és 1969 között) a hír-áram és a hírmédia szerepét kutatta.

¹² A mikrofilmről ekkor úgy gondolták, hogy a dokumentumok tárolásának leginkább perspektivikus eszköze, a könyvtári gyakorlatban pedig éppen régi újság-évfolyamok tartalmának tárolására és vizsszakeresésére használták elsősorban.

¹³ *The New Media Monopoly*. Boston, Beacon Press, 2004.

Eközben azonban mások (mint például Dan Gillmor, Scott Gant vagy még később Andrej Miroshnychenko)¹⁴ a média világában is az emancipációs potenciált ragadják meg elsősorban, Bagdikian egykori gondolatainak szerves továbbépítésével. A kaliforniai otthonából pátriárkai korban eltávozó Bagdikian azonban ezeknél a szerzőknél már nem része az irodalmi hagyománynak, akárcsak az állampolgári újságírás (citizen journalism) vezető gondolkodóinál.¹⁵ Halála azonban módot ad arra, hogy ne pusztán formálisan megemlékezzünk róla, hanem egyenesen az információban rejlő emancipációs potenciál (későbbi alakváltozatában: a tudáshoz való hozzáférés radikális demokratizálódása)¹⁶ egyik legelső teoretikusaként tekintsünk rá, és emiatt idézzük fel életét és műveit.

¹⁴ Gillmor, Dan, *We The Media: Grassroots journalism by the people for the people*. O'Reilly, 2004.; Gant, Scott, *We're All Journalists Now: The Transformation of the Press and Reshaping of the Law in the Internet Age*, Free Press, 2007.; Miroshnichenko, Andrey, *Man as media: Emancipation of authorship*, Moscow, 2014.

¹⁵ Allan, Stuart (ed.), *Citizen Journalism: Global Perspectives*. Peter Lang Publishing, 2009.; Wall, Melissa (ed.), *Citizen Journalism: Valuable, Useless or Dangerous?* Intl Debate Education Assn, 2012.

¹⁶ Boler, Megan (ed.). *Digital Media and Democracy: Tactics in Hard Times*, The MIT Press, 2010.